

SZÓCS TIBOR

A *Damus pro memoria* oklevéladás*

A magyar okleveles gyakorlat egészét jól ismerő Borsa Iván a középkori iratokat (okleveleket) Szentpétery Imrétől eltérően két nagy csoportba sorolta be. Az egyik nagy irattípus szerinte az, amelyben a kibocsátó megnevezte önmagát (tehát az oklevélben volt intituláció), a másik nagy iratcsoport pedig – értelemszerűen – az, amelyik nem tartalmazott ilyet. Ez utóbbihoz sorolandók az inkább csak a késő középkorra jellemző számadások, leltárak, összeírások.¹ Mindezekben belül speciális helyet foglal el az a csoport, amely formai és tartalmi jegyei alapján az intitulációt tartalmazó kiadványok közé sorolható, ennek ellenére éppen e tipológiai jegy terén tér el az ide tartozó oklevelektől: mégsem tünteti fel a kibocsátó nevét és titulussát.² Az oklevél „hagyományos” felosztása alapján az *intitulatio* közvetlenül a nyitófohász (*invocatio*) után következik,³ de a magyar okleveles anyagban a 13. század első felétől kezdve a fohászok gyakorlatilag elmaradt. Így a késő középkorig, sőt, azon túlnyúlóan is, az intitulált oklevél általában a jól ismert „Nos...” formulával kezdődött (esetleg rögtön a névvel), jelezve, hogy ki az iromány kiadója.⁴ Azonban az említett speciális oklevélcsoport esetében a kiadó feltüntetése helyett rögtön a *promulgatio* („közvetítés”, „kihirdetés”) nevezetű oklevélrészsel, azon belül is a *Damus pro memoria*, vagy *Datum pro memoria* („Emlékezetül adjuk”, „Emlékezetül adatik”) szavakkal kezdik a levelet, és később sem jelölik meg a kibocsátót. Ezen típusba tartozó okiratokat

a továbbiakban *damus pro memoria*-oklevélnek, vagy rövidítve csak DPM-oklevélnek fogjuk nevezni.

A DPM-stílusnak a diplomatikai szakirodalomban sincsen bevett elnevezése. Általában szintén *Damus/Datum pro memoria* oklevélnek, vagy általánosabban *Datum pro memoria*-kezdetű oklevélnek nevezték,⁵ esetleg megemlítve, hogy a korabeli latin nevük *memoralis* volt.⁶ A szakirodalom néhol „*damus pro memoria*-oklevélnek” nevezi azt a típust is, amelyik tartalmaz intitulációt, és annak feltüntetése után a promulgációt a fenti szavakkal kezdi.⁷ Bár egy tipizálás mindig szubjektív, és hozhatók érvek a mellett, hogy akár idáig is kitágítsuk e kategória határait (lásd alább), de magunk

* A szerző az MTA-HIM-SZTE-MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos munkatársa. Az alábbi tanulmány a *Damus pro memoria*-okleveleket számba vevő, jelenleg még kéziratban lévő munkám alapján készült. Az alábbiakban – helyhiány miatt – nem térek ki az egyes oklevéladók azonosításának a miéjtérére, az erre vonatkozó érveket, forrásokat és szakirodalmat a kiadás alatt lévő oklevél katalógus tartalmazza majd.

¹ Borsa Iván: Irattípusok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, 64 (1993) 28–29.

² Uo. 29.

³ Ld. pl. Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.) 19.

⁴ A „Nos...” kezdetű oklevelek magyarországi elterjedéséről: Szentpétery I.: i. m. 99. A német és cseh okleveles gyakorlatban való, kb. ezzel egyidejű feltűnése: Urkundenlehre von W. Erben, L. Schmitz-Kallenberg und O. Redlich: Die Privaturkunden des Mittelalters von Oswald Redlich. München–Berlin, 1911. (Mittelalterlichen und Neueren Geschichte IV.) 123.

⁵ Kállay Ubul: Várday Aladár és a Barla-fiak pörének időpontja. (Adalék a «*Damus pro memoria*» kezdetű oklevelek történetéhez.) *Turul*, 27 (1909) 33.; Szentpétery I.: i. m. 100.; Ludmila Sulitková: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András kancelláriájának működése és személyzete. *Levéltári Közlemények*, 53 (1982) 57.; Richard Marsina: A XIII. század derekán kelt oklevelek diplomatikai és írástani vizsgálata. *Levéltári Közlemények*, 61 (1990) 46.; Borsa I.: i. m. 29.; Zsoldos Attila: A Borsa-tartomány igazgatásának kérdései. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század). (Szerk. Hegyi Géza–W. Kovács András.) Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 38.; Hegyi Géza: Marosvásárhely első említése. In: Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában. (Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Weisz Attila.) Kolozsvár, 2013. 177. és szórta.

⁶ Sulitková, L.: i. m. 57–58.; Borsa I.: i. m. 29.

⁷ Trostovszky Gabriella az esztergomi káptalan 13–14. századi oklevéladási gyakorlatát elemezve írta, hogy a káptalani okleveleknél az „intitulatiót promulgatio követi »*damus pro memoria*« formában. A rövid, néhány szavas, emlékeztetőül szolgáló okleveleket a diplomatika éppen ebből a sajátosságukból kifolyólag nevezi »*damus pro memoria*«-nak.” Trostovszky Gabriella: Az esztergomi káptalan XIII–XIV. századi oklevelei az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában. *Levéltári Közlemények*, 60 (1989) 67. Ugyanígy *damus pro memoria*-oklevélnek nevezte az intitulációt tartalmazó, és utána e szavakkal folytatódó oklevelet pl. Sugár István: Borsodi oklevelek a Heves megyei Levéltárban (1245–1521). Miskolc, 1980. 386. sz.; Kóta Péter: A vasvári káptalan korai oklevelei. Egy formulagyűjtemény. *Levéltári Szemle*, 37 (1987) 4. köt. 17–29. (az 1325-ben ártirt 1293. évi oklevél kapcsán); Halász Éva: Diplomatická analíza isprava slavonskih banova u razdoblju od 1323. do 1381. godine. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 27 (2009) 49., 51., 59.; Körmendi Tamás: Ki volt az országbíró 1293 tavaszán? Megjegyzések Marcell alországbíró pecsétje kapcsán. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. (Szerk. Bárány Attila–Dreska Gábor–Szóvák Kornél.) I–II. kötet. Bp.–Debrecen, 2014. 118.

a továbbiakban nem tekintjük az ilyen kiadványokat DPM-oklevélnek, meghagyva az elnevezést a kiadó feltüntetése nélküli diplomáknak. Mint említettük, az oklevéltípus középkori neve *memorialis* volt, azaz emlékeztető-levél. Ha egy DPM-oklevél tartalmazott olyan korabeli hátoldali feljegyzést, amiben utaltak az oklevél stílusára, akkor szinte mindig (bár nem kizárólagosan) így jelölték meg a típust.⁸ Amikor más oklevelek a szövegükben egy DPM-ra utaltak, akkor is a (*littere*) *memoriales* kifejezést használták,⁹ sőt, néhány (egészen pontosan kettő) DPM nem a megszokott *Damus/Datum pro memoria* formulával kezdődik, hanem a „*Memorialis, quod...*” szavakkal.¹⁰ Egyetlen kivétel akad. Egy pontosan nem datálható, de a műfaj időhatárait tekintve igen korai, leginkább az 1250-es évek elejéről származó DPM hátuljára a korabeli, az előlapi írással azonos kéz a *Datum pro memoria* szavakat írta, semmi mást. Ugyanezekkel a szavakkal kezdődik az oklevél is.¹¹ Úgy tűnik, hogy a scriptor mindezt „stílusazonosításnak” szánta, tehát a modern, 20–21. századi terminológiához hasonlóan ő is jelezte, hogy ez egy „Datum pro memoria-oklevél”. A megnevezésnek a későbbiekben nem lett (ismert) folytatása, így mindezt még a műfaj igen korai, diplomatikailag és terminológiailag kiforratlan voltának tudhatjuk be. Az tehát bizonyos, hogy a típus korabeli neve szinte kizárólagosan *memorialis* volt, ugyanakkor mindez fordítva nem igaz. Vagyis nem minden, a korabeliek által memoriálisnak nevezett oklevél volt intituláció nélküli, ám sokszor azok is

tartalmazták a *damus pro memoria* promulgációt,¹² igaz, ez nem volt kötelező, más szavakkal is utalhattak az „emlékezetre”.¹³ A kortársak tehát nem azt tekintették memoriális oklevélnek, amelyek kizárólag az erre utaló szavakkal kezdődött a kiadó megjelölése nélkül, hanem bármilyen olyan kiadványt, ami néhány bizonyos promulgációját tartalmazott. Ezért lehet helytálló a modern szakirodalomban is, ha „*damus pro memoria*-oklevélnek” nevezik az ilyen közzétételre rendelkező oklevelet a kibocsátó feltüntetésétől függetlenül, hiszen ezzel a korabeli kategorizálást követik. Ennek ellenére – mint jeleztük – a továbbiakban csak a szűkebb értelemben használjuk a DPM-oklevél megnevezést.

A stíluselnevezésként is használt háromszavas promulgáció összesen kétféle formában fordul elő: *datum* és *damus pro memoria*. A különféle oklevélkiadások többször is használják a „*datur pro memoria*” változatot,¹⁴ ám ezek mindegyike téves olvasat: a fenti forma valójában egyszer sem mutatható ki egyértelműen. Ezen kívül, mint említettük, két alkalommal „*memorialis, quod*” szavakkal kezdődött az oklevél. A *damus* és a *datum* kifejezések között jelentésben érdemi különbség nincsen, és kb. 2/3–1/3 arányban oszlottak meg a *datum* szókezdet javára.¹⁵

A szakirodalomban már régebben is felmerült, hogy ne csak egyedileg foglalkozzanak egy-egy példánnyal, ami éppen a szerző figyelmének látókörébe került, hanem összefoglalóan elemezzék a stílust. Már a 19. század végi nagy pozitívista forrásgyűjtések idején a Zichy család zselői levéltárának átvizsgálásakor azt írta a jelentésében Véghely Dezső, hogy „*Datum*» – *damus pro memoria*» kezdetű okmányt igen sokat találtam, s tartalmuk, de különösen diplomatai

⁸ Pl. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.), Diplomatai Levéltár (a továbbiakban: DL) 93994.; DL 105734.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván.) I–II/1–4. köt. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: Reg. Arp.) 4214. sz.; Anjoukori Okmánytár. (Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula.) I–VII. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: AO) I. 149. (vö. DL 50644.); DL 84240.; DL 84230.; DL 75224. (a felsorolás korántsem teljes); de pl. DL 68588.: *iudicialis*

⁹ Pl. a győri káptalan: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. (Szerk. Richard Marsina.) I–II. Bratislava, 1971–1987. (a továbbiakban: CDSlov) II. 411., vö. uo. 402.; győri káptalan: A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. (Szerk. Sörös Pongrác.) I–XII/B. Bp., 1902–1912. (a továbbiakban: PRT) II. 308.; IV. László: Reg. Arp. 2781. sz.; (egri káptalan): Árpád-kori új okmánytár. (Szerk. Wenzel Gusztáv.) I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. (Magyar Történelmi Emlékek, első osztály: Okmánytárak) (a továbbiakban: ÁÚO) XI. 620., vö. ÁÚO VIII. 242.; egri káptalan: DL 84214., vö. ÁÚO VIII. 253.; a váci káptalan: Hazai okmánytár. (Szerk. Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső.) I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban HO) VIII. 186–187.; (egri káptalan): A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. (Szerk.: Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső et alii.) I–XII. Pest–Bp., 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) I. 42., vö. uo. 41.; az esztergomi káptalan: DL 86874., vö. Reg. Arp. 3937. sz.; (Lodomer esztergomi érsek): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. (Szerk. Knauz Nándor–Dedek Crescens Lajos–Dreska Gábor, közrem. Hegedűs András–Érszegi Géza–Tóth Krisztina–Kalász Márton–Mudrák Attila.) I–IV. Strigonii, 1874–1999. (a továbbiakban: MES) II. 385–386., vö. uo. 380–382.; Márton alországbíró: *Johann Karácsonyi*: Die ersten Lónyay. Eine Familiengeschichtliche Studie. Pozsony, 1912. (a továbbiakban: Lónyay) 69–70.; III. András: Reg. Arp. 4050. sz., vö. Reg. Arp. 4049. sz.; veszprémi káptalan: HO VIII. 388–389., vö. DL 40252.; (egri káptalan): Zichy I. 91–93., vö. uo. 90–91.; szepesi káptalan: DL 65258., vö. Reg. Arp. 4229. sz.; István alországbíró: ÁÚO X. 381., vö. uo. 398–399.; (Abaúj megye): HO VII. 332–333., vö. DL 105727.

¹⁰ DL 47810.; HO VII. 123.; l. még speciális esetként a DL 103156. jelzetű 15. századi oklevelet.

¹¹ DL 104749.

¹² Néhány kiragadott példa: DL 93903. (hátlapi feljegyzés); DL 69621. (hátlapi feljegyzés); ÁÚO III. 265–266., IV. 205. (utalás és átírás); Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szerk. Szócs Tibor.) Bp., 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) (a továbbiakban: Reg. Pal.) 321. sz. (hátlapi feljegyzés); ÁÚO X. 428–429. (hátlapi feljegyzés); Zichy II. 604., vö. Anjou-kori Oklevéltár. (Szerk. Almási Tibor–Blazovich László–Géczi Lajos–Halász Éva–Kőfalvi Tamás–Kristó Gyula–Makk Ferenc–Piti Ferenc–Rábai Krisztina–Sebők Ferenc–Teiszler Éva–Tóth Ildikó Éva.) I–XXXVIII. Bp.–Szeged, 1990–2016. (a továbbiakban: AOKl.) II. 225., 267. sz. (utalás és átírás); *Piti Ferenc–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor*: Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524). Nyíregyháza, 2010. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 65.) 233. sz. (hátlapi feljegyzés).

¹³ Pl. ÁÚO I. 89–90. (az oklevél 1287-ből való, ld. *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. [Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.] 186.); ÁÚO VII. 3., VIII. 505–506.; Reg. Pal. 152. sz. (mindegyik esetben a hátlapi feljegyzés vagy az utalás: *memoriales*, a promulgáció: *memorie commendamus/commendantes*).

¹⁴ Pl. PRT II. 308. = ÁÚO II. 316.; ÁÚO IV. 275.; ÁÚO IX. 289., 291., vö. A nagykálói Kállay-család levéltára (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai) I–II. Bp., 1943. (A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság kiadványai 1–2.) I. 16. sz.; ÁÚO X. 398., 456., 459., 461., 463., 466., 468.; ÁÚO XII. 549., 600., 630., 668., 674.; *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii, Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) VIII/4. 646., 647.; HO VII. 234.; AO I. 75.

¹⁵ Egészen pontosan a 369 ismert DPM-oklevélből 2 „*memorialis*” volt, egy esetben nem megállapítható a szókezdet a pergamen sérülése miatt. A maradék 366 esetből 120 a *damus*, és 246 a *datum*. Ennek okaira, és bizonyos, ebből következő összefüggésekre alább visszatérünk.

méltánylásukról külön értekezésben szándékom szólani.¹⁶ Az ígért értekezés ismereteink szerint nem került publikálásra, ám a Zichy Levéltár kiadott anyagában közölték az összes ilyen típusú – valóban tekintélyes mennyiségű – oklevél teljes szövegét.¹⁷ Mályusz Elemér 1967-ben a magyar és a szomszédos országok (főként az akkori Csehszlovákia) középkori forráskiadásai kapcsán vette számba a kívánatosnak tartott feladatokat, és a két ország történései közötti együttműködési lehetőségeket. Ennek kapcsán vetette fel, hogy – a szlovák forráskiadók munkáját megkönnyítendő – a magyar középkorászoknak a királyi kancellária mellett a központi bíróságok okleveleit is alaposabban és átfogóbban kellene megvizsgálni. „A »Damus pro memoria« kezdetű bírósági oklevelek dátumát eddig jobbára csak hozzávetőlegesen állapították meg régi oklevéltáraink, s a végleges döntés bizonyára még sok fejtörést fog okozni. Itt is hasznosabb volna a teljes anyag ismeretének birtokában nyilvánítani véleményét, mint minden egyes alkalommal a kérdéses oklevélből kiindulva keresni és mérlegelni a felvilágosítást nyújtó archontológiai és földrajzi adatokat. Ily datálatlan oklevelek annak következtében, hogy ma már a teljes magyarországi forrásanyag – eredetiben vagy filmfelvételen – az Országos Levéltárban megtalálható, nagy számban kerültek elő s amint a szlovákiai oklevéltár a XIII. század második feléhez érkezik, egyre több problémát fognak okozni. Hasznos volna előre oly lépéseket tenni, amelyek alkalmasak meggyorsítani a munkát.»¹⁸ Eddig azonban a szakirodalom, néhány általánosabb összefoglalást leszámítva, csak akkor foglalkozott a DPM-oklevelekkel, ha egy konkrét forrást elemeztek, akár mert önmagában tűnt érdekesnek, akár mert egy nagyobb történeti elmélet részét képezték.¹⁹ Az alábbiakban most egy rövid összefoglalót adunk a DPM-oklevelek általános jellemzőiről, időbeli és térbeli elterjedésükről, továbbá a stílus eltűnésének idejéről és lehetséges okairól.

Amikor Hegyi Géza 2013-ban megjelent tanulmányában egy ilyen diplomát elemzett, ő maga is foglalkozott a műfaj

¹⁶ Nagy Iván–Nagy Imre–Véghely Dezső: A levéltárvizsgáló bizottságok jelentései I. A zsélyi bizottság jelentése. *Századok*, 3 (1869) 603.

¹⁷ Zichy I. 16–17., 17–18., 33., 41., 42., 46–47., 47., 58–59., 59–60., 60–62., 66–67., 67., 76–77., 77., 78., 79., 79–80., 80., 81., 82., 83., 85–86., 86., 90–91., 91–93., 95–96., 97., 97–98., 101., 113., 113–114., 116., 121., 135., 136.; Zichy VI. 1., 197.; Zichy XII. 2–3., 3., 4. (össz. 40 oklevél).

¹⁸ Mályusz Elemér: A magyar medievisztika forráskérdései. (Medievisztika és oklevélkiadás) *Levéltári közlemények*, 38 (1967) 26. Tegyük hozzá: bár magyar részről ez az „átfogó elemzés” a magunk kéziratban lévő összeállításával majd fél évszázadot késett, még így sincsen nagy lemaradásban, mert az említett „szlovák okmánytár” (CDSlov I–II.) is megkezdte 1260-nál, így a DPM-oklevelek tömeges kiadásának koráig el sem ért.

¹⁹ A stílus említése, rövid ismertetése pl. *Szentpétery I.*: i. m. 99–100.; *Darina Lehotská: Príručka diplomatiky*. Bratislava, 1972. 228.; *L. Sulitková*: i. m. 57–58.; *Borsa I.*: i. m. 29.; *Hegyi G.*: i. m. 177–178. Példa egy-egy DPM-oklevél részletesebb elemzésére: *E[rnst] F[riedrich] Mooyer*: Oklevéltári adalékok Magyarországról régebbi történetéhez. *Magyar Történelmi Tár*, 6 (1859) 178–184.; *Ipolyi Arnold*: Magyar okmány-érdekességek. *Századok*, 1 (1867) 42–47., 119–145.; *Kállay U.*: Adalék i. m.; *Kállay Ubul*: Új adatok keltezetlen oklevelek időpontjának meghatározásához. *Századok*, 47 (1913) 110–112., 119–122., 130–131.; *Zsoldos A.*: Borsa-tartomány i. m. 38–39.; *Hegyi G.*: i. m.; *Zsoldos Attila*: Egervár és Dobra. A Geregyék nyugat-dunántúli várai a 13–14. század fordulóján. *Castrum – A Castrum Bene Egyesület Hírlevele*, 19 (2016) 7–19.

általános jellegzetességeivel, és számba vette az ismert kiadványokat. Összesen 365 oklevelet talált, amelynek a nagy része („kb. 75%-a”) szerinte 1270–1310 közöttől származik.²⁰ Ezzel szinte teljes egészében megegyezik a magunk statisztikája: 367 DPM-oklevelet találtunk, ha nem vesszük ide két 14. századi formuláskönyv ilyen oklevélpéldáit²¹ (és még néhányat, amely nem ide sorolható, de hasonló stílusa miatt megemlíthető). A legkorábbi év szerint is keltezhető darab 1252-ből való, a legkésőbbi pedig 1446-ból.²² A kiadványok megoszlása azonban korántsem követi a korszak általános okleveles statisztikáját (vagyis hogy minél előrébb haladunk az időben, nagyjából annál több oklevél áll rendelkezésre). Mint Hegyi is jelezte, a kiadványok nagy része datálatlan, és sokszor még csak évtizedre pontosan sem lehet megállapítani a keletet. Ha azokat az okleveleket gyűjtjük össze, ahol a keltezési idő – ha kisebb bizonytalanságokkal is, de – legalább évtizedre pontosan megállapítható (253 ilyen oklevél van, tehát a teljes anyag szűk 70%-a), akkor azt az elosztást kapjuk, hogy biztosan az 1250-es évekből való 9 oklevél, és egy bizonytalanul, de valószínűsíthetően ide sorolható. A további adatok (zárójelben a bizonytalanul, de valószínűsíthetően ide tartozó kiadványok száma): az 1260-as évekből 20 (+2), az 1270-es évekből 28 (+7), az 1280-as évekből 23 (+5), az 1290-es évekből, 1300-ig számolva 98 (+4), az 1300-as évekből, 1301-től számolva 27, az 1310-es évekből 13 (+2), az 1320-as évekből 4 diploma. Az 1330 és 1446 közötti időszakból 10 DPM-oklevelet ismerünk. DPM-okleveleket tehát III. András uralkodása alatt bocsátották ki a legnagyobb számban. A 14. század első évtizedében már jelentősen csökkent a számuk. Ám a fenti statisztikához érdemes még hozzátenni azt, hogy nem egy kiadványt tudtunk az 1280-as évek vége és 1310–11 közé szorítani (jellemzően Aba Amadé bíróságának működése alapján). Összesen 42 olyan DPM-oklevél van még, amelyek biztosan az 1280-as évek és az 1310-es évek eleje között keletkeztek, és ezek egy része is bizonyosan III. András korára esik. Még a legóvatosabb becslések szerint is biztosan 1270 és 1310 közé esik 239 oklevél, vagyis a teljes anyag mintegy 65%-a. Hegyi 75%-os becslését mégsem tartjuk elhibáztattnak, mert több olyan oklevél is akadt, amelynek az időhatárait a becsült datálás során óvatosságból kitégítettük 1270 elé vagy 1310 utánra, ám nagy valószínűséggel mégis e két évszám közé helyezhetők. Másfelől nézve mindössze 61 olyan oklevél van, amely bizonyosan kiesik a fenti időhatárok közül (tehát korábbi vagy későbbi), vagyis a teljes korpusz szűk 17%-a. A maradék 83% akár a jelzett évek közötti is lehetne, és ha nem is esik mindegyik biztosan oda, azt kijelenthetjük: a DPM-oklevelek

²⁰ Hegyi G.: i. m. 177. 13. jz.

²¹ *Fejérpataky László*: Tapolczai Bertalan oklevél-formulái a XIV. századból. *Magyar Könyvszemle*, 11 (1886) 52.; *Érszegi Géza–Szelestei N. László*: Fogalmazási mintákat tartalmazó tankönyv töredékei a 14. század első feléből. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai. (Szerk. Szelestei N. László.) Bp., 1989. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 3.) 314.

²² 1252: ÁÚO VII. 343–344.; 1446: *Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I. kötet 1319-től 1501-ig. Bp., 1910. (a továbbiakban: Bártfa) 436. sz.

70–80%-át 1270–1310 között adták ki, azon belül a legtöbbet a 13. század utolsó évtizedében, III. András uralkodása alatt.

Ennél sokkal érdekesebb annak a számbavétele, hogy kik voltak a lehetséges oklevéladók. Az ő körüket nem egyforma súllyal tudtuk megállapítani. Összesen 192 olyan oklevél volt, ahol a kibocsátó nevét és titulusát, vagy ha az előbbi nem ismert, akkor legalább csak a titulusát 99–100%-os bizonyossággal meg lehetett állapítani. Ezen kívül még 83 oklevél esetében 90–98%-os biztonsággal meg lehetett tippelni a kibocsátót (vagy legalább a titulusát). Vagyis az összes DPM-oklevél 75%-át (pont háromnegyedét) elég jó biztonsággal be lehet azonosítani. 58 oklevél esetében 70–90%-os biztonsággal meg lehet határozni a kibocsátó személyét vagy titulusát, és van 33 olyan oklevél (tehát a teljes anyag szűk 9 %-a), ahol semmilyen támpontot nem találtunk a kiadó személyére vagy címére nézve – természetesen nem kizárt, hogy a későbbi szakirodalom azok közül is azonosítani tudja majd egyiket-másikat.²³

A világi kibocsátóktól származó diplomák közül jelentékeny a királyi oklevelek száma (ide értve István ifjabb király leveleit is). IV. Béla nyitja a sort 14 DPM-oklevéllel, fiának ifjabb királyi korából öt ilyen kiadványát azonosítottuk, királyként még hat DPM-oklevele maradt fent. IV. Lászlóhoz összesen három ilyen oklevelet köthetünk relatíve biztosan, és még négyet kisebb biztonsággal (ezek közül az egyik IV. Béla, egy másik III. András kiadványa is lehet). III. Andrásához 15 DPM-t kapcsolhatunk nagy biztonsággal, további kettőt is valószínűsíthetünk. Ezen kívül egy királyi oklevelet – mint említettük – IV. László mellett hozzá is köthetünk, egyet pedig vagy ő, vagy I. Károly adott ki.²⁴ Magától Károlytól

²³ Az itteni és az alább következő felsorolásban igyekeztünk minél rövidebbre fogni a hivatkozások terjedelmét, ezért az alábbiakban sehol nem utalunk arra, hogy az azonosítást milyen érvek alapján tettük. Minden oklevelet egyszer hivatkozunk, akkor is, ha több kiadása is van, ez esetben általában a leginkább szöveghű kiadást idézzük. Ha csak levéltári jelzete van, akkor feltüntetjük a párhuzamos jelzeteket is. Amennyiben a kiadvány megtalálható az Árpád-kori kritikai jegyzékek valamelyikében (Reg. Arp., Reg. Pal., ill.: Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila.) Bp., 2008. [A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.] [a továbbiakban: Reg. Duc.]), ill. az Anjou-kori Oklevéltárban (AOKl.), akkor arra hivatkozunk. Amennyiben a könyvészeti adat vagy jelzet után egy zárójeles kérdőjel található, akkor arra utalunk, hogy az adott kiadóhoz kötés feltételezhető, de bizonytalan. A 33, általunk nem egyértelműen azonosítható kiadójú diploma: Fejér VIII/7. 370–371., ÁÜO XII. 600., HO VII. 126–127., 322., Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. (Hrsg. Wagner, Hans–Lindeck–Pozza, Irmtraut.) I–IV. Graz–Köln–Wien, 1955–1985. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 7.) (a továbbiakban: UB) I. 364–365., UB II. 336–337., Zichy I. 33., 67., 79–80., 97–98., Zichy XII. 2–3., Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. (Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák.) I–II. Bratislavae, 1980–1987. (a továbbiakban: RDES) I. 60., 168., *Piti Ferenc*: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386). Szeged–Nyíregyháza, 2004. (A Nyíregyházi Jós András Múzeum Kiadványai 55.) (a továbbiakban: Szabolcs I.) 4. sz., AOKl. II. 334. sz., AOKl. III. 439/440. sz. reg. közötti, DL 47786., DL 47797., DL 67912., DL 68588., DL 75211., DL 75212., DL 75213., DL 89260., DL 93990., DL 93991., DL 94002., DL 97790., DL 98277., DL 99382., DL 104749., DL 105726., DL 105734.

²⁴ IV. Béla: Reg. Arp. 1121., 1165–1166., 1204., 1210., 1515., 1525–1526., 1568., 1672., 2527. sz.; UB III. 269–270.; DL 69277. = DL 69279. Bizonytalanul

összesen két ilyen típusú diplomát ismerünk, és még az említett bizonytalanul. Vencselhez egy oklevelet köthetünk hipotetikusan.²⁵ Az összesen 53 királyi diploma ugyan nem kevés a teljes anyag hányadához képest, de a fennmaradt királyi oklevelekhez mért számuk nem annyira jelentős. Ezen kívül két királyné (IV. Béla felesége, Mária, és IV. László felesége, Izabella) is a kibocsátók között van.²⁶ Ennél nagyobb súlyt képviselnek a királyi udvarban a királyi jelenlét bíróságát képviselő alországbíró DPM-oklevelei. Összesen 48 alországbírói oklevelet azonosíthatunk az 1250-es évek végétől kezdve 1300-ig bezárólag kisebb-nagyobb bizonyossággal.²⁷ Azonban több olyan, többnyire budai kelet helyű DPM is van, amelyet leginkább egy ismeretlen alországbíró 1270–1300 közötti ítélőszékéhez köthetünk, és még három esetben tételezhetünk fel akár alországbírói kibocsátót is.²⁸ A királyi és alországbírói diplomák száma tehát nagyságrendben egyezik, holott a királyi és alországbírói oklevelek teljes száma között igen jelentős különbség van az előbbiekre javára. Ehhez képest az országbírók és a nádorok okleveleire nem nagyon volt jellemző e stílus.

nabbul, de inkább hozzá, mint IV. Lászlóhoz köthető: HO VI. 161–162. István ifjabb király: Reg. Arp. 1796., 1833a., 1874., 1893. sz.; DL 90473. V. István: Reg. Arp. 1927., 1953., 2078., 2114. sz.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 272825. = 272830. = 272833. = 272834. (e négy jelzet ugyanazt a két különböző DPM-oklevelet tartotta fent). IV. László: Reg. Arp. 2653., 3152. sz.; ÁÜO X. 457–458. Bizonytalanul hozzá köthető: Fejér V/2. 421.; ÁÜO XII. 678. ill. a IV. Béla kapcsán is említett HO VI. 161–162.; III. András és az ő levele is lehet: Reg. Arp. 3183. sz. III. András: Reg. Arp. 3728., 3806., 3937., 4047., 4049., 4071., 4214., 4229., 4250., 4271., 4311. sz.; HO VII. 318.; *Kis Péter–Patrik Iván*: Kiadatlan Árpád-kori oklevelek a főváros történetéhez (1192–1298). In: Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére. Bp.–Salgótarján, 2008. 38–39.; DL 38660.; DL 91137. Bizonytalanul hozzá köthető: Reg. Arp. 3995., 4347. sz. IV. László vagy ő is kiadhatta: Reg. Arp. 3183. sz.; I. Károly vagy ő is kiadhatta: Hazai oklevéltár 1234–1536. (Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula.) Bp., 1879. (a továbbiakban: HOKl) 60.

²⁵ I. Károly: AOKl. I. 303. sz.; DL 93996. Ő vagy III. András: HOKl 60. Vencsel (bizonytalan): AOKl. I. 746. sz.

²⁶ Mária (IV. Béla felesége): Reg. Duc. 71. sz. Izabella (IV. László felesége): Zichy I. 66–67.

²⁷ Miklós (1256–1260) DL 47790.(?); Simon (1261–1264): DL 48357., ÁÜO XI. 565.(?); Mika (1267) vagy István (1270): UB I. 330.; István (1274): Fejér VI/2. 345–346.; János (1280): *Mooyer, E. F.*: i. m. 178–179., Zichy I. 47.; vagy az ő, vagy Domonkos (1284) levele: DL 94003.; István (1280): ÁÜO V. 182., Zichy I. 58–59.; Olivér (1281): Zichy I. 46–47., DL 75214.; Pál (1291–1292): HO VI. 375–376.(?), HO VI. 391.; Marcell (1293): HO VII. 305., *Kondorné Látóczki Erzsébet*: Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Eger, 1997. (a továbbiakban: Heves) 49.(?); hozzá és Mártonhoz is köthető: HO VIII. 325–327.; Márton (1293–1297): ÁÜO IX. 583., ÁÜO XII. 549–550., HO VI. 425–426.(?), 435., HO VII. 258–259., Zichy I. 76–77., 78., 85–86., Zichy XII. 3., Lónyay 69–70., Fejér VI/2. 291., Budapest történetének okleveles emlékei. Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. I. (1148–1301.) Bp., 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 306–307., DL 86874., DL 104595.(?), DF 200747., DF 275672.; István (1298–1300): HO VII. 291.(?), HOKl 170–171., DL 40252., DL 40276., DL 57224., DL 72795., DL 96044.(?). Keltezési bizonytalanságok miatt nem köthető pontos személyhez, de biztosan vagy feltételezhetően alországbírói oklevél: Fejér VI/2. 344., Fejér VIII/4. 647–648., HOKl 140–141., Lónyay 65., DL 39128., DL 47777., DL 104596.

²⁸ A budai kelet helyűek: UB I. 362.; UB III. 263.; BTOE I. 81.; HO VII. 331–332. (Geregye nb. Miklós országbíróhoz is köthető, nem csak ismeretlen alországbíróhoz): ÁÜO V. 180–181.; ÁÜO X. 442.; ÁÜO XII. 673–674., 680.; Zichy I. 67.; DL 47812.; DL 60127.; DL 60129. Az utóbbi három, nem budai kelet helyű: BTOE I. 194–195.; DL 47810.; DL 75051.

Még a bizonytalanul ide köthetőket beleszámítva is csak hét olyan DPM-t ismerünk, amit egy konkrét országbíró adott ki (igaz, van több olyan oklevél is, amely feltételesen valamilyen ismeretlen országbíróhoz köthető).²⁹ A nádori DPM-k száma kilenc (bár egy némelyik azonosítása kissé bizonytalan).³⁰ Van azonban kettő, nádori címet is viselő személy, akiknek jelentősebb számú DPM-kiadványa maradt fent. Borsa „Kopasz” Jakabnak négy DPM-t tulajdoníthatunk, amelyeknek valószínűleg ő volt a kiadója (és még egyet a fivére, Beke adhatott ki).³¹ A megszakításokkal 1280-as évek végétől 1311-ig nádori címet is viselő, és közben folyamatosan egyre nagyobb hatalomra szert tevő Aba nembeli Dávid fia Amadénak azonban legalább 36 DPM-oklevelét ismerjük, ezen kívül az albíráihoz és vizsolyi bíróságához is köthetünk még 16 diplomát.³² Ezzel (a fennmaradt anyaggal számítva) Amadé és bírósága több ilyen oklevelet adott ki, mint az összes király együttvéve. Amadé kiadványait ezzel együtt sem érdemes a nádori oklevelek közé sorolni, mert teljesen más minőségben adta ki őket, „tartományúri” kibocsátóként, vagyis a saját tartományának bírói ügyeit intézve.³³ Egy másik nagy „oligarchikus” kibocsátói csoport volt a Kőszegiek nyugat-magyarországi bírósága. 20 DPM-oklevelet köthetünk hozzájuk, azon belül is leginkább Kőszegi Jánoshoz (Ivánhoz) és unokáihoz, Miklóshoz és Andráshoz.³⁴ A többi Kőszegi-rokonnál nem nagyon találkozunk e stílussal. Alsóbb szinteken az ispánokra és a megyei hatóságokra kevésbé volt jellemző a DPM-oklevelek kiadása. Inkább csak olyan megyék bocsátottak ki ilyet (természetesen itt is a fennmaradt és általunk azonosított oklevélkorpusz alapján számolva), amik az Amadé-tartományhoz tartoztak (Abaúj és Szabolcs megye), vagy Kőszegi János fennhatósága alatt állt (Vas megye). Ezen kívül két Gömör megyei oklevelet is feltételezhetünk az 1330-as évek elejéről.³⁵ Az ország más megyéi kapcsán nincs tudomásunk DPM-oklevél kiadásáról.

²⁹ E hét: Kemény fia Lőrinc: UB II. 45–46.; Kán nb. László: HO VII. 213., UB II. 47.; Geregye nb. Miklós: HO VII. 331–332.(?), DL 69269.; Móric: DL 94004.; Hontpázmány nb. Tamás: HO VI. 256–257.

³⁰ Rátót nb. Roland: UB I. 240–241.; Mojs: Zichy I. 79., UB II. 271–272.; Pécs nb. Dénes: UB II. 75.(?), ÁÚO IX. 584.(? – egyik oklevél sem köthető teljes bizonyossággal Déneshez); Héder nb. Miklós: HO VI. 246–247.(?); Csák nb. Péter: ÁÚO X. 458.(?); Aba nb. Makján: DL 47789.; Ákos nb. István: AOKl. II. 184. sz.

³¹ Zichy I. 97–98., 135., 136. (e három Jakabhoz kötése bizonytalan), DL 56593. Vsz. Borsa Beke és nem Jakab levele: HO VII. 336–337.

³² Amadé okleveleinek (köztük a *damus pro memoriak*) felsorolása: *Szőcs Tibor*: A nádori intézmény korai története 1000–1342. Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.) 97–98. 444. jz.

³³ Amadé nádori és tartományúri bírói működésének összefolyásáról ld. *Szőcs T.*: Nádori intézmény i. m. 97–101.

³⁴ A kisebb-nagyobb valószínűséggel a Kőszegiekhez köthető levelek: *Kubinyi Ferencz*: Árpádkori oklevelek. Pest, 1867. (Magyar Történelmi Emlékek I.) (a továbbiakban: ÁKO) 70., UB II. 300–301., 335., 336., UB III. 256–257., 286–287., *Bándi Zsuzsanna*: Körmen a középkorban. Körmen, 1987. (Körmen di füzetek) 125. (két oklevél is ezen az oldalon), AOKl. II. 590. sz., AOKl. III. 513. sz., AOKl. VI. 501. sz., HO VII. 386–387., DL 47989.(?), DL 68587., DL 68588.(?), DL 93993.(?), DL 93995.(?), DL 94000.(?), DL 104751., DF 253116.

³⁵ Abaúj megye: HO VII. 327.(?), 332–333., RDES I. 60–61., 168.(?), 334., 338., AOKl. I. 450. sz.(?), DL 75224., DL 75226., DL 75234., DL 84234., DL 105727., DL 105729., DL 105730. Szabolcs megye: Szabolcs I. 6., 11.(?), 46., 59., 82., 271. sz. Vas megye: DL 94001. Gömör megye: AOKl. XV. 331., 352. sz.

Az egyházi kibocsátók közül megközelítőleg a nádorokkal és országbírókkal azonos nagyságrendben képviseltetik magukat a főpapok, azaz a DPM-stílus náluk is esetleges és ritka volt. Lodomér váradi püspök majd esztergomi érsek adta ki a legtöbb ilyen oklevelet (hat darab), ill. Márton egri püspök (öt darab, 1310–1322 közötti időpontban).³⁶ Ezeken kívül még nyolc másik főpapi DPM-t azonosítottunk.³⁷ A három lehetséges főesperesi és a hét préposti és kanonoki DPM szintén nem jelentős számú.³⁸ A hiteleshelyek esetében összesen hat intézmény esetében sikerült e stílust kimutatni (csornai konvent, egri káptalan, leleszi konvent, sági konvent és esetlegesen a jászói konvent). Ezek közül magasan az egri káptalan képviseli a legnagyobb súlyt: összesen 45 oklevelet köthetünk hozzá inkább nagyobb, mint kisebb biztonsággal.³⁹ Ezzel Amadé bírósága mellett az egri káptalan volt a legnagyobb DPM-kibocsátó a középkori Magyarországon: a teljes anyagot számítva kb. minden nyolcadik fennmaradt DPM-oklevél az egri káptalan kiadványa. Az említett többi hiteleshely csak néhány ilyen diplomát adott ki.⁴⁰

³⁶ Lodomér váradi püspök: HO VII. 367.; úo esztergomi érsek: *Kis P.–Petrik I.*: i. m. 33., MES II. 380–382., 385–386., 425., BTOE I. 311–312.; Márton egri püspök: AOKl. II. 919. sz., AOKl. V. 195. sz., Zichy XII. 4., DL 56594., DF 254220.

³⁷ Lampert egri püspök: ÁÚO VII. 343–344., ÁÚO VIII. 253.; Türje nb. Fülöp esztergomi érsek: *Palásthy Pál*: Palásthyak I–III. Bp., 1890–1891. (a továbbiakban: Palásthyak) III. 7–8.; Pok nb. Amadé győri püspök: UB III. 283.; János kalocsai érsek: Zichy I. 60–62.(? – ez az azonosítás, ellentétben a többi főpapi DPM-val, eléggé bizonytalan); Pál pécsi püspök: *Kosztai László*: A pécsi székeskáptalan Árpád-kori hiteleshelyi tevékenységének kiadatlan oklevelei. *Baranyai Helytörténetírás 1989. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. Pécs, 1989. 24., 25.; Bicskei Gergely esztergomi érsek: BTOE I. 327–328.

³⁸ Gergely esztergomi prépost, Bálint esztergomi éneklőkanonok és Karácsony barsi főesperes közös kiadványa lehet 1270-ből: DL 69277. = 69279. = 37269.; Domonkos újvári főesperes (1305–1312): HO VII. 324–325.; Miklós borsovai főesperes (1361): Zichy IV. 197.; ismeretlen egri prépost (1250–1280-as évek): HO VII. 341., DL 84232.; a türjei prépost is megerősített egy DPM-formában kiadott végrendeletet (1278): UB II. 125.; vsz. a győri prépost oklevele 1283-ból: UB II. 67–68.; Mihály vasvári vagy Tódor fehérvári prépost kiadványa 1291-ből: UB II. 115.; Miklós vasvári prépost kiadványa lehet a 13–14. sz. fordulójáról: DL 66442.; ezeken kívül a János kalocsai érsekhez is köthető diploma esetleg egy ismeretlen prépost kiadványa is lehet (Zichy I. 60–62.).

³⁹ ÁKO 117–118., ÁÚO V. 163–164., ÁÚO IX. 291–292., ÁÚO X. 351–352., 398–399., ÁÚO XI. 620., ÁÚO XII. 630–633., Zichy I. 41., 42., 80., 82., 86., 90–91., 91–93., HO VI. 452–453., HO VII. 178., 189.(?), 232–233., 234–235., 267–268., 321., HO VIII. 218., Heves 80., 80–81., HOKl 148., 169., 177–178., AOKl. I. 209. sz.(?), 461. sz., 570. sz., 602. sz., 661. sz., AOKl. II. 155. sz., 167. sz., 579. sz., 868. sz.(?), AOKl. V. 609. sz., 898. sz. (ez utóbbi kettő a jászói konvent kiadványa is lehet), AOKl. VI. 497. sz., DL 47772., DL 70375. = 70376., DL 76076., DL 86607., DL 105147.(?), DF 275806. = 234306.

⁴⁰ Csornai konvent: UB IV. 363.; esztergomi káptalan: HOKl 124.; leleszi konvent: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. A család megbízásából kiadja Károlyi Tibor, sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. I–V. Bp., 1882–1897. I. 32–33., HO VII. 326–327., DL 57230., DL 57998.; sági konvent: MES II. 394–395.(?), *Eckhart Ferenc*: Néhány kiadatlan Árpádkori oklevél. In: *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére*. (Szerk. Szentpétery Imre.) Bp., 1917. 80–81., ÁÚO III. 282., DF 266415. Ezen kívül néhány oklevél esetén az egri káptalan mellett a jászói konvent is gyanúba keverhető, ezek közül leginkább: AOKl. V. 609. sz., 898. sz.

A rövid felsorolásból tehát láthatjuk, hogy a *damus pro memoria*-stílus egyáltalán nem egyenletes módon oszlott el a kibocsátók között. A legerjedtebb az ország északkeleti régiójában volt, nagyjából Aba nembeli Amadé uralmi körzetében, illetve az azzal érintkező területeken. Amellett, hogy az egri káptalan túlsúlyát már említettük, a másik öt hiteleshely közül három (jászói, leleszi és sági konvent) szintén itt található. Az egri egyházmegye abban is kiemelkedő, hogy három egri püspök összesen nyolc DPM-levele, illetve az újvári főesperes egy, és egy ismeretlen egri prépost két ilyen kiadványa a legmagasabb összesített szám az egyházmegyénkénti rangsorban. A megyék közül – mint szó volt róla – szintén a régió megyéi járnak elől: az összesen 28 megyei kiadvány közül az egy darab Vas megyei oklevél száma eltörpül a többi mellett. Megjegyzendő, hogy bár Sáros megye is a régióban található, mégsem vonható ide, mert az ő DPM-oklevéladásuk egészen egyedülálló módon 15. századi „diplomatikai enklávéként” jelenik meg és tűnik el (erről részletesebben lásd alább). A megyei okleveleken belül az az Abaújvár megye képviseli a legnagyobb súlyt, ahol Amadé székhelye (Gönc) és bírósági központja (Vizsoly) is megtalálható volt: az említett 28 DPM-nak pont a fele, 14 db e megye kiadványa. Az Amadé-tartomány 1311 utáni feldarabolása után az említett környékbeli megyék (Szabolcs, Gömör) és a környéken új erőre kapó Borsák is folytatták a DPM-stílusú oklevéladást az egri káptalannal egyetemben, de a Drugetek kancelláriája már nem vette ezt át. Összességében tehát 144 DPM-oklevél köthető ehhez a régióhoz, ebből 137 az Amadé-tartomány területéhez (a teljes anyag szűk 40%-a). Az első ilyen oklevelek időben Amadé működésénél korábbiak, az utolsók pedig már a tartomány felbomlása után keletkeztek, de a többségének a kiadási ideje mégis az 1280-as évek vége és az 1310-es évek eleje közé esik. A másik nagyobb „régió”, ahol ez a stílus virágzott, az a királyi udvar és a királyi kancellária, ide értve az alországbírói oklevéladást is. Legalább 114 oklevelet kapcsolhatunk ide kisebb-nagyobb valószínűséggel (a teljes anyag kb. 31%-a, a királynéi oklevéladást nem számolva ide, hiszen nekik önálló kancelláriájuk volt). Ezen kívül említettük, hogy a Kőszegi-família bizonyos tagjai is használták e stílust a kancelláriájukon, bár messze nem olyan nagy számban, mint Amadé és köre. Az ugyanezen időben kiadott Vas megyei vagy vasi ispáni okleveleket is a Kőszegi-oklevéladás számlájára írhatjuk, ahogy Amadé esetén az Újvár megyeit. Tágabban a nyugat-magyarországi DPM-oklevéladáshoz köthető 30 ilyen diploma, ebből 22–24-et a Kőszegieknek vagy hatásuknak tulajdoníthatunk. Megjegyzendő, hogy volt még egy olyan hely, ahol nem csak esetlegesen és alkalmoszerűen, hanem nagyobb számban mutatkozott a stílus megjelenése, ez pedig az esztergomi egyházmegye. Lodomér mellett még két esztergomi érsektől ismerünk ilyen diplomát (Türje nembéli Fülöp, és Lodomér hivatali utódja: Bicskei Gergely), és az esztergomi káptalan mellett a barsi főesperes, az esztergomi éneklőkanonok és a prépost is jegyzett egy DPM-t (össz. kilenc ide köthető oklevél). Az ország más régióiban, és egyéb nagy oklevélkibocsátóknál gyakorlatilag egyáltalán nincs jelen a stílus. Nem mutatható ki a szlavón bánok és az erdélyi vajdák oklevéladásában, és olyan nagy dunántúli hiteleshelyek

esetén sem, mint például a fehérvári, vasvári vagy a pécsi káptalan. Hogy mégis használták a nyugati országrészben a Kőszegiek hatásán túl is, arra csak két, 14. század első feléből, középeről fennmaradt formulásgyűjtemény utal. Mindkettő leginkább a veszprémi egyházmegye területéhez köthető, és a sablonok között ott található egy-egy DPM-oklevél is.⁴¹ A stíluskönyvekben való, mind időben, mind térben atipikusnak mondható felbukkanások arra intenek, hogy az ilyen memoriálisok használata valójában kiterjedtebb lehetett, mint a fennmaradt anyag, de úgy véljük, hogy összességében még sem torz a kép. Ha a dunántúli hiteleshelyeknél is annyira (vagy akár csak feleannyira) népszerű lett volna, mint például az egri káptalan esetében, annak biztosan jól látható nyoma marad.

Végezetül, mielőtt az itt felsorolt adatok történeti elemzésébe fognánk, vizsgáljuk meg, hogy a DPM-oklevelekre milyen közlendő volt jellemző tartalmilag. Hegyi Géza annyit írt erről, hogy „közlendőjük csak ideiglenes érvényű volt, többnyire egy-egy jogi folyamat valamelyik közbeeső szakaszát (például perhalasztás, fizetési bizonylat, előzetes egyezség) foglalták írásba emlékeztetés céljából”.⁴² A megállapítást nagyvonalakban itt is helyesnek tarthatjuk. Mind a királyi, mind az egyéb bírói oklevelek között túlnyomó többségében ítélet közbeni leveleket találunk (perhalasztás, bírság kiszabása, utasítás a feleknek vagy egy hiteleshely részére, meg nem jelenés konstatálása, stb.), a 367 oklevélből 227 sorolható ide (szűk 62%).⁴³ Ezen kívül gyakori az is, hogy az oklevél valamit igazol, esetleg egy megegyezést írásba foglal (25 királyi és 52 egyéb bírói oklevél ilyen, a teljes anyag szűk 21%-a). A hiteleshelyi oklevelek esetében is gyakori a per közbeni segédkezést tanúsító oklevelek kiállítása (18 esetben), illetve még ennél is gyakoribb, hogy rögzítették az elébük járuló felek bevallását (37 esetben). Érdekes kérdés, hogy egy ilyen, például birtokfelosztást rögzítő bevallás DPM-formában kiállítva mennyire számított örökérvényűnek. A legtöbb ilyen hiteleshelyi levelet jegyző egri káptalan a 13. század második felétől kezdve kétféle pecsétet is használt párhuzamosan. A „hagyományos” (és a század folyamán többször is cserélődő) káptalani pecsétje mellett volt egy kisebb pecsétje is, és a DPM-okleveleket kivétel nélkül mindig ezzel a pecséttel erősítette meg, nem pedig a nagyobbikkal, amelyet függőpecsétként is használt.⁴⁴ Szintűgy nem egyszer előfordult, hogy

⁴¹ *Fejérpataky L.*: i. m. 52. (vö. uo. 63–65.); *Érszegi G.*–*Szelestei L.*: i. m. 314. (vö. uo. 302–303.).

⁴² *Hegyi G.*: i. m. 178.

⁴³ Az oklevelek részletes felsorolásától itt, és az alábbiakban eltekintünk.

⁴⁴ A nagyobbik pecsét mérete a 13. sz. folyamán kétszer is változott, először a tatárjárás után, majd 1279-ben (pontosan adatolva ld. *Takács Imre*: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Bp., 1992. 55–57.; *E. Kovács Péter*: Az egri káptalan hiteleshelyi és oklevéladó tevékenysége az Árpád-korban. *Archívum. A Heves Megyei Levéltár közleményei*, 12 (1990) 27–28.). Ezzel párhuzamosan használta a káptalan a királyi jelentésekre, kisebb ügyekre a kb. 40–41 mm átmérőjű zárőpecsétjét, amely viszont a 16. századig változatlan maradt (vö. *Takács I.*: i. m. 55.). Pecsétképe (ülő alak, valószínűleg Szt. János evangélista) a DL 75201.-es jelzetű oklevélen jól kivehető, körirátára l. még a DL

a DPM-oklevelek végén az egri, vagy más káptalan arra hivatkozik, hogy majd privilégialis formában is kiállítja ugyanezt a felek részére, vagy az egyezséget ők kötelesek megerősíteni egy általuk kiadott privilégiummal is.⁴⁵ Mindez arra utal, hogy a DPM-okleveleket látszólag nem tekintették örökérvényűnek, ugyanakkor a gyakorlat mégis mást mutat. Már az a tény is sokatmondó, hogy az ilyen tanúsító oklevelek esetében csak a DPM-példány maradt fent (tehát azt őrizték meg a felek, és úgy tűnik, hogy nem is törekedtek arra, hogy egy intulációval és függőpecsétell ellátott privilégiummal pótolják), ami arra utal, hogy az oklevélnyerő jogilag „biztonságban” érezte magát egy ilyen irattal is. Nem egy alkalmat ismerünk, amikor peres ügyekben DPM-oklevelet mutattak be és írtak át a 14–15. század folyamán, de soha, egyetlen alkalommal sem merült fel kétség a diplomák hitelével vagy érvényével kapcsolatban. Úgy tűnik tehát, hogy elvileg tényleg ideiglenes érvényűnek szánták a DPM-stílust, de a gyakorlatban a privilégiumokkal megegyező bizonyító erejűnek fogadták el még évszázadokkal később is. Hogy alapvetően nem örökérvényűnek szánták, mutatja az is, hogy peres ügyeket véglegesen lezáró (tehát ítélettel mondó) DPM-diplomát csak elvéve ismerünk. Azért IV. Béla és V. István kiadványai között akad néhány,⁴⁶ ám III. Andrásnál (akinek a kancelláriáján és idejében a stílus a fénykorát élte) már nem. A nem királyi kiadványok esetében Fülöp esztergomi érsek és Márton egri püspök zárt le ilyen formában egy-egy pert, illetve egy ismeretlen kibocsátó mellett még Aba Amadé kapcsán fordul elő, hogy az ítéletlevelét DPM-formában adja ki.⁴⁷ Mások csak per közbeni okleveleket bocsátottak ki ebben a stílusban, illetve tanúsító és megegyező leveleket állítottak ki.

A fentebb vázolt statisztikai összesítés után vizsgáljuk meg, hogy mikor és hol keletkezett ez az oklevélstílus, miért pont a felvázolt régiókban terjedt el, hogyan szorult vissza a 14. század első évtizedeiben, és mik az eltűnésének az okai.

Ludmila Sulitková a következőket írta e kérdések kapcsán: „Hogy pontosabban mikor is kezdték használni a XIII. századi királyi kancelláriákban, azt sajnos a diplomatikai kézikönyvekből nem sikerült megállapítanunk. Megszűnésüket Lehotská ... nagy általánosságban a XIV. századra helyezi. Szentpétery azt állítja, hogy a XIV. század második felében még szórványosan fel-felbukkannak..., ezzel szemben R. Marsina szerint már a XIV. század elején teljesen kivesznek a gyakorlatból... Ez utóbbi megállapítás tűnik a legpontosabbnak.”⁴⁸ Mint láttuk, eltűnésük kapcsán mégsem

Marsina, hanem Szentpétery fogalmazott pontosabban, aki szerint a 14. század második felében még szórványosan fel-felbukkannak az ilyen oklevelek – igaz, számuk és jelentőségük gyakorlatilag elhanyagolható. A stílus keletkezése egyértelműen az 1240-es évek végéhez, 1250-es évek elejéhez köthető. A „memoriális levél” kifejezés azonban már ennél korábban, az 1230-as években megjelent. Kőbölküti Péter alnádor 1234-ben már így nevezte a saját kiadott oklevelét, amelyben intuláció még szerepelt, és amellet semmiféle emlékezetre utaló promulgációt nem tartalmazott. Szintén ez látható a győri káptalan 1235. évi, és Gyula országbíró 1236. évi levelében is.⁴⁹ Használta a „memoriális oklevél” kifejezést Tomaj nembeli Dénes nádor is (1238),⁵⁰ de csak egy másik, tartalmilag átírt oklevélre utalt ekkor, és nem tudjuk, hogy az milyen intulációt és promulgációt tartalmazott – egyáltalán, milyen alapon nevezte az oklevelet így. Ebben az időben tehát nem volt szükség a később általános, „emlékezetre” utaló közzététel-formulára ahhoz, hogy egy kiadványt memoriálisnak nevezzenek – tulajdonképpen nem is egyértelmű, hogy a fenti oklevelek mi alapján használták ezt a kifejezést, és hogy tudatos, valamiféle oklevélkategóriát jelölő szóhasználat volt-e egyáltalán, vagy csak egy esetleges megfogalmazás. Emellett az is feltűnő, hogy a királyi kancellárián ekkor még nem jelent meg ez a terminus (ugyan a megállapítás súlyát csökkenti, hogy az ekkor kiállított diplomák nagy részre elpusztult, de mivel a királyok jóval nagyobb számban adtak ki oklevelet, mint az egyes nádorok, országbírók vagy a hiteleshelyek, ezért a kontraszt mégis szembetűnő). Tudomásunk szerint IV. Béla 1252. évi levelében nevezi először memoriálisnak egy saját korábbi kiadványát – mivel azonban a hivatkozott oklevél elveszett, ezért annak a formai jegyeiről sincsen tudomásunk.⁵¹ Az 1250-es évekre már az is jellemző lett, hogy más, nem királyi kiállítók azt a kiadványt tartották memoriálisnak, amelyben megjelent a *damus pro memoria* promulgáció.⁵² Maga a *damus pro memoria* kifejezés az 1240-es évek végétől mutatható ki először biztosan.⁵³ Ebben a diplomatikai környezetben bukkan fel tehát a szintén

76223. és DL 2267. jelzetű kiadványokat. A káptalan DPM-oklevelein mindig ez a pecsét szerepel.

⁴⁵ Egri káptalan: HO VII. 267–268., AOkl. I. 570. sz., AOkl. II. 155. sz., 579. sz., DL 47772.; sági konvent(?): MES II. 394–395.; egy nem hiteleshelyi kiállító ugyanígy: DL 97790.

⁴⁶ IV. Béla: Reg. Arp. 1165., 1204. sz.; V. István: DF 272825. = 272830. = 272833. = 272834. Két külön oklevél átírása található meg e négy jelzet alatt. Mellesleg e két utóbbi oklevelet egy 14–15. század fordulóján zajlott persorozatban mutatták be, ahol – mint fentebb szó volt róla – probléma nélkül elfogadták bizonyítékként.

⁴⁷ Fülöp esztergomi érsek: Palásthyak III. 7–8.; Márton egri püspök: Zichy XII. 4.; Aba Amadé: RDES I. 331.; ismeretlen világi kibocsátó: DL 75213.

⁴⁸ L. Sulitková: i. m. 58. 106. jz. A kipontozott részek helyén a szakirodalmi hivatkozások állnak.

⁴⁹ Kőbölküti Péter alnádor: „ad confirmationem ... literas nostras sub sigillo nostro dare iussimus memoriales”, a promulgáció: „presentibus notum fieri volumus et futuris, quod” HO VIII. 30–31., Reg. Pal. 37. sz.; győri káptalan: „literas presentes sigilli capituli nostri munimine roboratas concessimus memoriales”, a promulgáció: „vestra nouerit universitas, quod” PRT I. 747.; Gyula országbíró: „concessimus presentes litteras nostras memoriales”, a promulgáció: „significamus. quod” HO VI. 34–35.

⁵⁰ Reg. Pal. 57–58. sz.

⁵¹ MES I. 395., vö. Reg. Arp. 965., 978. sz.

⁵² Esztergomi káptalan (1256): HO VI. 87–88.; budai káptalan (1256): Zichy I. 11.; Ciprián sárosi ispán (1257 körül, a keletre ld. *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 189.): CDSlov II. 290.; fehérvári káptalan (1258-ban egy 1256. és 1257. évi oklevelére utalva): PRT II. 303–305.; győri káptalan (1248–1260 között, keletre vö. Reg. Pal. 123. sz.): ÁKO 39.

⁵³ Zobori konvent (1247): Fejér IV/1. 477.; egri káptalan (1251): HO VI. 61.; a fennmaradt oklevelek között nem sikerült a nyomára bukkanni a vasvári káptalan állítólagos 1236. évi oklevelének, amely szintén alkalmazta ezt a promulgációt: Fejér VII/5. 251. Az almádi konvent 1204–1235 közé datált oklevele (ÁÜO I. 346.) az írásképe alapján egészen biztosan későbbi, az 1260–80-as évekből való (vö. DF 206997.). A váradi káptalan 1250-re datált kelet nélküli levele (Fejér IV/2. 70.) szintén az 1280-as években kelt (vö. DL 56592.).

memoriálisnak nevezett, intituláció nélküli DPM-oklevél. Az első bizonyosan datálható példánya 1252-ből való. Mivel a „memoriális” névvel illetett okirattípus is csak az 1230-as években jelent meg, akkor még a jól ismert promulgáció nélkül, és a műfaj elnevező bevezető szavak csak az 1230-as (?), 1240-es évek végén bukkannak fel, ezért kimondhatjuk, hogy az intituláció nélküli DPM-műfaj születése az 1240–1250-es évek fordulójára tehető. Mind a „memoriális” oklevélnév, mind a DPM-promulgáció a nem királyi kiadványokban jelent meg először, és az első ismert DPM-oklevelek sem királyi kiadványok.⁵⁴ Így csaknem biztosra vehetjük, hogy a műfaj nem a királyi kancellárián született. Az első kiadók köre ugyanakkor térben és rangban elég vegyes, és a korai oklevelek száma igen csekély, fennmaradásuk pedig túlságosan esetleges ahhoz, hogy az intituláció műfajteremtő elmaradását valamilyen konkrét intézményhez, régióhoz vagy scriptorhoz köthetnénk.

Az első királyi DPM-oklevelek az 1250-es évek második felében jelentek meg. 1256 és 1259 között öt királyi DPM maradt fent IV. Bélától,⁵⁵ amit a következő évtizedben további nyolc követett, de átvette a műfaj István ifjabb király kancelláriája is.⁵⁶ Mint szó volt róla, az ezt követő Árpád-házi királyok udvarában III. Andrásig bezárólag töretlenül virágzott a műfaj, ám I. Károly kancelláriája az első néhány évet leszámítva már nem alkalmazta.

A hiteleshelyek közül a legkorábbi ismert DPM az esztergomi káptalantól származik, amelyet aztán egyetlen ismert és azonosított DPM-kiadvány sem követett, önmagában áll.⁵⁷ A leggyakrabban azonban az egri káptalan használta ezt az oklevéltípust. 1269-ből maradt fent az első ilyen kiadványuk, ám a nagyobb számú DPM-kibocsátás az 1270-es évektől indult meg, és töretlen maradt egészen az 1320-as évek elejéig, a stílus országos eltűnéséig. E. Kovács Péter összesítése szerint mintegy bő 200 Árpád-kori oklevélük esett 1278–1301 közé,⁵⁸ amely időszakból kerekén 30 DPM-et tudunk kimutatni, további egy esetben elképzelhető, hogy ezen évtizedekre esett (a káptalani oklevéladásnak tehát legalább a 15%-át képezték a DPM-k). Hogy az elterjedése és „karriere” mi miatt indult meg pont itt, az nem világos – az okleveleket nem tudjuk konkrét scriptorokhoz, vagy akár csak prépost-váltáshoz, vagy valamilyen egyéb személyhez kötni. Az 1280-as évek elejéről fennmaradt öt eredeti oklevél közül ugyan három azonos kéztől származónak tűnik (legalábbis hasonló az írásképek),⁵⁹ de ez önmagában nem jelent semmit a műfaj megjelenésére nézve, hiszen nyilván véges, és nem is túl nagy számú scriptor dolgozott a káptalanban.

Aba Amadé uralmi körzetében szinte biztosan az egri káptalan hatására terjedt el a stílus. Amadé bírósága előszeretettel működött együtt az egri káptalannal, nem egyszer akkor is oda küldte a feleket, ha azok lakóhelyéhez nem ez a hiteleshely esett közel.⁶⁰ Ekkoriban az oklevelek még nem tartalmaztak jegyzőkre utaló monogramokat, mint amilyenek a 14. század második felétől megjelennek,⁶¹ az írásképek hasonlítására pedig kissé bizonytalan eredményeket szülne, így nem lehet pontosan felderíteni az egri káptalanban és Amadé gönci és vizsolyi bíróságán dolgozó írószemélyzet közötti fluktuáció mértékét. Azonban a DPM-stílusnak az országos átlagon felüli alkalmazása mellett egy másik formai jegy is az írószemélyzet kölcsönösségére vall. Említettük fentebb, hogy a műfajnak nevet adó bevezető szavak kétféle formában fordulhatnak elő: *datum* és *damus pro memoria*. Mindennek nem volt semmilyen jelentéstartalmi szerepe, és bizonyos kibocsátók esetén nem is mutatkozott semmilyen logikus rendszer arra nézve, hogy melyik szókezdetet használták éppen. III. András kancelláriáján például vegyesen váltakozott mindkét forma, látszólagos logika nélkül. Más kibocsátók esetén azonban ki lehet mutatni bizonyos tendenciákat: Lodomér esztergomi érsek már váradi püspöként is, majd érsekként kizárólag *damus* formulát alkalmazott, ahogy utódja, Gergely érsek is – nyilván így szerepelt abban a formulás sablonban, amit az érseki kancellárián használtak. Ugyanígy következetes volt e téren az egri káptalan is: 45 oklevélből csak kettő kezdődött *damusszal*, egyébként a *datum* szókezdetet alkalmazta.⁶² Ugyanez volt jellemző Amadénak és bíróságának a DPM-okleveleire, az oda köthető 52 diplomából csak 4 kezdődött *damus* bevezetéssel, a maradék 48 szintén a másik formát használta.⁶³ Az Amadé-tartományban tehát ugyanazok a formulás sablonok terjedtek el, amelyeket az egri káptalan is használt. Amadé bírósága révén terjedhetett el, hogy az uralma alatt álló megyék szintén használni kezdték a stílust (elsősorban Abaúj megye, ahol a gönci nagyúr rokona, Aba nembeli György fia Péter töltötte be az [al]ispáni tiszteket).⁶⁴ Az itteni kiadványokban szintén a *datum* formulát használták többségében.⁶⁵ Az Amadé-tartomány területén tehát a formula elterjedésének forrása az egri káptalan volt, amely intézmény az 1270-es évek végétől kezdte el – a hiteleshelyek között egyedülálló módon – tömegesen kiadni az ilyen leveleket. A gönci nagyúr oklevéladására és bíróságára hatással volt az egri káptalan, ezáltal ott is elterjedt

⁵⁴ Lampert egri püspök (1252): ÁÜO VII. 343–344.; Gutkeled nb. István stájer kapitány (1254): UB II. 340.; Roland nádor és Dénes szolnoki ispán (1255): UB I. 240–241.; az 1245–1254 közé tehető ismeretlen kibocsátó sem az urlakodó volt: DL 104749.

⁵⁵ Reg. Arp. 1121., 1165., 1166., 1204., 1210. sz.

⁵⁶ Ld. a fentebbi jegyzetekben.

⁵⁷ HOKl 124.

⁵⁸ E. Kovács P.: i. m. 8–13.

⁵⁹ ÁÜO IX. 291–292. (DL 50627.), HO VIII. 218. (DL 66650.), HO VII. 178. (DF 275794.).

⁶⁰ Szócs T.: Nádori intézmény i. m. 100–101.

⁶¹ Vö. C. Tóth Norbert: A nádori hivatal működése Lackfi István tisztségviselése alatt (1387–1392). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 130 (2009) 98–102.

⁶² A kivételek: ÁÜO XI. 620., DL 70375. = 70376.

⁶³ A kivételek: Zichy VI. 1., Szócs T.: Nádori intézmény i. m. 268–269. 12. sz., DL 75225., DL 47813.

⁶⁴ Zsoldos A.: Archontológia i. m. 218., Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) 94.; ispáni-alispáni voltára ld. Zsoldos A.: Archontológia i. m. 218. 527. jz.

⁶⁵ *Datum*: HO VII. 332–333., RDES I. 338., AOkl. I. 450. sz., DL 75224., DL 75226., DL 84234., DL 105727., DL 105729., DL 105730.; *damus*: RDES I. 60–61., 334., DL 75234.

e stílus, és ezen keresztül hatást gyakorolt az egész környék elsőbb szintű oklevéladására.

A Kőszegiek a másik olyan oligarchacsald, akiknél a szórványosnál nagyobb mértékben találkozunk az intitulás nélküli kiadványokkal. Héder nembeli „Nagy” Henrik gyermekei közül egyedül Kőszegi János (Iván) esetén mutatható ki a stílus, a másik nagyhatalmú fiú, a nádorként is igen sok oklevelet kiadó Miklós esetében nem.⁶⁶ Bár János DPM-levelei keltezetlenek, és elvileg akár az 1270-es évektől kezdve számolhatunk kiadásukkal, a gyakorlatban egy kivételével valószínűbb, hogy inkább a 13–14. század fordulójára datálhatóak. Egyébként az egyetlen keltezhető ilyen levele 1290-re esik.⁶⁷ János unokái, Miklós és András, illetve unokaöccse, „Kakas” Miklós már nyilván az ő hatására alkalmazta a DPM-kat, vélhetően nem függetlenül a kancelláriai személyzet továbbörökítésétől. Amadé esetén a DPM-k elterjedése kapcsán kézenfekvő magyarázat az egri káptalan hatása, ám a Kőszegieknél ilyen katalizátor nem mutatható ki. Náluk amolyan nyugat-magyarországi „diplomati- kai enklávéként” jelent meg a stílus. Némi kapcsolat azért volt a királyi udvar és Kőszegi János kancelláriája között is: az a Mihály vasvári prépost, aki 1288-ban János nádor notáriusa volt, 1291-ben III. András káplánja lett.⁶⁸ A kapcsolat egyértelműen fordított irányú, és valószínűleg semmi köze nincs a DPM-stílus elterjedéséhez (már csak azért sem, mert könnyen lehet, hogy Jánosnak ennél korábbi DPM-ja is van), arra azonban felhívja a figyelmet, hogy a királyi udvar személyzete és az egyes tartományurak és oligarchák környezetében tevékenykedők között lehettek kapcsolatok, átfedések. Az is lehetséges, hogy a műfaj Kőszegiek közötti elterjedésének oka nem is egy konkrét notáriusban vagy kancellárban keresendő, hanem abban, hogy a dunántúli főúr utánozni akarta a királyi udvar oklevéladó gyakorlatának elemeit – ez egyébként Amadé esetében sem kizárható hozadék.

Mindez átvezet minket ahhoz a kérdéshez, hogy miért is használták ezt az oklevélfílust ott, ahol elterjedt – illetve ahol nem terjedt el, ott vajon miért nem. Az elterjedésének és megszűntének lehetséges okairól tudomásunk szerint egyedül Hegyi Géza nyilvánított véleményt a már többször idézett tanulmányában. Szerinte a „műfaj megszületése és rövid virágzása a társadalom megnövekedett írásigényének tulajdonítható, amelyet azonban a pergamen viszonylagos drágasága egy ideig szűk keretek közé szorított, így költségkímélés céljából az átmeneti fontosságú határozatokról csak ösztövé emlékeztetőt írtak. Mihelyt azonban a papír használata elkezdődött (1310), majd az 1330-as években robbanásszerűen elterjedt Magyarországon ..., a helytakarékosági szempontokra kevésbé kellett tekintettel lenni, és a »damus

pro memoria« kikopott a használatból.”⁶⁹ Úgy véljük, hogy a magyarázat a DPM-stílus megszületése kapcsán talán megállhatja a helyét, hiszen tényleg a királyi kancellárián kívül, az oklevéladásban relatíve kevésbé járatos személyek (és nem intézmények!) használták először ezt a műfajt. Ugyanakkor önmagában nem kielégítő, hiszen láttuk, hogy ezek után éppen az olyan oklevélkibocsátó helyeken terjed el leginkább (királyi udvar, Amadé-tartomány, Kőszegi-tartomány, esztergomi érsekek), ahol az intitulás (vagyis néhány szó, az arengával együtt legfeljebb egy-másfél sor) elhagyásából eredő költségkímélés nem feltétlenül volt kényszerítő erejű. Ráadásul nem magyarázná azt sem, hogy más, szintén nagy számú oklevelet kibocsátó személy vagy intézmény miért nem alkalmazta. Ha lett volna valamiféle külső „kényszerítő”, vagy legalábbis ösztönző erő, akkor például a fehérvári káptalan miért nem használta, ha az egri káptalan igen, az erdélyi vajdák és a szlavón bánok miért nem alkalmazták, ha az alországbírók és egyes tartományurak igen?

Magunk úgy véljük, hogy a DPM-kibocsátás megszületése kötődhetett egyfajta túlzott egyszerűsítési igényhez az 1240–50-es évek fordulóján. De a tömegesebb használata már inkább a kancelláriai megszokáson és stílusátadáson (esetleg szándékos stílusmásoláson?) múlott. Nem véletlen, hogy ott, ahol tömegesebb elterjedéssel találkozunk, nyomomon lehet követni a diplomatikai átadás-átvétel útját (Északkelet-Magyarország). Úgy véljük, hogy ebben a folyamatban kulcsszerepe volt a berögzült formulás sablonoknak, és az írószemélyzet áramlásának, akik ezeket a sablonokat más-hol is alkalmazták. Pontos kancelláriai szignók híján, illetve a nagy tömegű forráspusztulás miatt ezt a folyamatot legfeljebb csak nagyon nagy vonalakban lehet modellezni, de például az Amadé-tartomány területén viszonylag jól nyomomon követhető az elterjedés iránya. Mindez nagyjából azt is megmagyarázza, hogy miért szűnt meg a stílus a 14. század első felében. Bár a papíroklévl megjelenése és lassú elterjedése is erre az időszakra esik,⁷⁰ úgy véljük, hogy a két jelenségnek csak részben lehet köze egymáshoz. Azt fontos leszögeznünk, hogy a DPM-műfaj megszűnt nem azonos időben történt az országban. A királyi udvarban, néhány kőszegi példányt leszámítva, lényegében az Árpád-házzal együtt „halt ki”. Már régi megállapítása a kutatásnak, hogy Vencel kancelláriai személyzete részben azonos volt III. András személyzetével, és néhányan közülük I. Károly kancelláriáján is kimutathatóak a korai időszakban.⁷¹ Valóban találunk még egy-két DPM-példányt Venceltől és Károlytól.⁷² Vencel kancelláriája

⁶⁹ Hegyi G.: i. m. 178. 15. jz.

⁷⁰ Rácz György: Az első megyei papíroklévelek. In: Erősségénél fogva vár-építésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. (Szerk. Juan Cabello-C. Tóth Norbert.) Nyíregyháza, 2011. (A Jóna András Múzeum Kiadványai 68. sz.) 307–313.; Rácz György: Gentilis és Károly. Levélfírás Pozsonyban – Koronázás Fehérvárott. A papír megjelenése Magyarországon. In: Károly Róbert és Székesfehérvár. (Szerk. Kerny Terézia–Smohay András.) Székesfehérvár, 2011. (Magyar királyok és Székesfehérvár II. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 6.) 36–39.

⁷¹ Ifj. Szabó Aladár: Vencel és Ottó királyok oklevelei. *Turul*, 34 (1916) 13–20.

⁷² Vencel: AOKl. I. 746. sz.(?); I. Károly: HOKl 60.(?), AOKl. I. 303. sz., DL 93996.

⁶⁶ A Kőszegi-rokonságra ld. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Arcanum DVD könyvtár IV. (családtörténet, heraldika, honismeret) [elektronikus dokumentum] Bp., 2003. Héder nem 4. tábla: Kőszegi (és Rohonci); Miklós nádori okleveleinek jegyzékét ld. Reg. Pal. 274. old.

⁶⁷ 1290. évi DPM-je: UB III. 286–287. A leginkább 1276-ra keltezhető kivétel: DL 104751. (ugyanakkor nem kizárható, hogy ez is valamivel későbbi)

⁶⁸ Fejér V/3. 442–444.; HO IV. 79. (vö. Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 55., 57.).

a király politikai bukásával együtt értelem szerűen vagy felbomlott (vagy a királlyal együtt Csehországba került), Károly lassan lecserélődő új személyzete pedig már nem alkalmazta a későbbiekben a műfajt. Hasonló a helyzet a királyi jelenlét bíróságát üzemeltető alországbíróval, akik szintén sok ilyen memoriálist adtak ki. 1302 és 1304 között még ismert egy Tamás nevű alországbíró, aki Budán székelt, és Vencel embere volt.⁷³ Az ő működése némileg még próbálta utánozni a III. András-kori modellt, ám Vencel bukása után Ottó-tudomásunk szerint – már nem is kísérletezett egy alországbírói *presentia regia* létrehozásával, és az 1310-es évektől kezdve Károly is csak kezdetben állította vissza a „klasszikus” alországbírókat. Néhány évvel később már az országbírói székre tevődött át a hangsúly.⁷⁴ A DPM-oklevelek kibocsátása, amely annyira jellemző volt a késő Árpád-kori királyi jelenlét bíróságára, tehát azért szűnt meg, mert vagy maga az intézmény is megszűnt (az alországbírói *presentia regia*, vagy Vencel kancelláriája esetén), vagy némi kontinuitást mutató átmenet után a személyzet szép lassan lecserélődött (Károly kancelláriája esetén). Aba Amadé bírósága a nagyúr kelet-felvidéki tartományának felbomlása után szintén megszűnt, és ezzel véget ért az ott kiadott DPM-oklevelek kora is.⁷⁵ A Kőszegiek uralmát az 1310-es évek végén, 1320-as évek elején számolta fel Károly,⁷⁶ és ezzel ugyancsak véget ért a nyugat-magyarországi DPM-oklevéladás is. Azt látjuk tehát, hogy számos esetben a műfaj egész egyszerűen azért szűnt meg, mert maguk a stílust gyakran használó oklevélkibocsátók (és kancelláriai személyzetük) szüntették be a működésüket.

Bár a fenti felsorolás a DPM-okleveleket tömegesen kiadó szervezetek legalább a 2/3-át érinti, önmagában nem ad magyarázatot a stílus teljes eltűnésére. A műfaj egyik „katalizátorának” számító egri káptalan oklevéladás a Amadé-tartomány felbomlása után is zavartalanul folytatódott, és az 1320-as évek elejéig adott ki intituláció nélküli oklevelet, utána viszont már nem. Bizonyos környéki megyék esetén szintén az 1310–20-as évek fordulója a határ. Abaúj megyétől az 1310-es évek második feléig ismerünk nem intitulált kiadványokat, míg Szabolcs megye az 1320-as évek elejéig folytatta a gyakorlatot, és a stílust nagyjából az egri káptalannal egy időben szüntette be.⁷⁷ Gömör megye az 1330-as évek elején adott még ki DPM-t.⁷⁸ A műfaj „utolsó utáni” képviselői tehát

bizonyos északkeleti megyék voltak, de mire megindult volna nagyobb számban a megyei oklevéladás, addigra a stílus teljesen kiment a divatból. Ebben az esetben talán köze lehetett a papíroklevelek elterjedésének mindehhez, bár úgy véljük, hogy a DPM-t elsősorban nem a praktikum tartotta életben és virágoztatta fel (mert ez esetben az elterjedése országosan nagyjából egyenletes lett volna), hanem egyfajta kancelláriai megszokás, és a személyzet fluktuációja. Az eltűnésének fő oka pedig, két dologra vezethető vissza. Egyrészt azok az irodák szűntek meg a 14. század első két évtizedében, ahol kedvelt volt a stílus (alországbíró, Amadé-tartomány, Kőszeg-tartomány). Másrészt az 1320–30-as években a maradék néhány helyen (egri káptalannál, és bizonyos, a vonzáskörzetében lévő megyéknél) is „kiment a divatból” – ebben közrejátszott a papíroklevelek megjelenése és viszonylagosan gyors elterjedése is.

Az 1330-as évek után az intitulációval ellátott, majd a DPM-promulgációval folytatódó, a kortársak által memoriálisnak nevezett oklevelek kiadása töretlenül folytatódott. Egyedül az intituláció hiánya mint stíluselem szűnt meg. Elvértve találkozzunk néhány ilyen kiadvánnyal a 14–15. századból is,⁷⁹ de egyetlen olyan hely volt, ahol a műfaj egy rövid időre újból feltámadt. Az északkelet-magyarországi régió, mint láttuk, a stílus egyik régi központja volt. A szintén itt elhelyezkedő Sáros megye 1431-ből, 1434-ből és 1446-ből több intituláció nélküli DPM-t is kiadott,⁸⁰ pedig ebben az időben ez a forma gyakorlatilag már nem létezett. Bár itt is számolni kell az okleveles anyag pusztulásával, feltűnő, hogy az oklevelek időben közel állnak egymáshoz (1431. jún. 4. és júl. 30., 1446. aug. 17. és szept. 15., és egy töredékes, 1434. évi oklevél), és a tartalmuk kivétel nélkül perhalsztás. Az egyik 1431. évi és az 1434. évi DPM-nak egyértelműen azonos az írásképe,⁸¹ és a másik 1431. évi is hasonlít hozzá, és a két 1446-os is. Az első 1431-es és a két 1446. évi kiadvány egy-egy „Z” szignatúrát tartalmaz, amely a scriptorra utal. A másik 1431. évinek ma már csak az előoldali fényképe áll rendelkezésre, és ott nem szerepel semmilyen monogram, a töredékes 1434. évi fennmaradt részén pedig szintén nem találunk a kiállítóra utaló monogramot, de – mint említettük – az írásképe azonosága miatt egyértelműen ezt is „Z” scriptor állította ki. Az előoldalon szignatúrát nem tartalmazó 1431. évi oklevél írásképe és stílusa is hasonlít, így azt is ehhez a személyhez köthetjük. Hogy ez a bizonyos „Z” miért adott ki néhány alkalommal ilyen, intituláció nélküli memoriális oklevelet akkor, amikor már senki nem alkalmazta ezt a műfajt az országban, nem tudjuk. Mindenesetre ezzel a Sáros-megyei „kikacsintással” véglegesen lezárult a *damus pro memoria*-oklevelek kiadása.

⁷³ Gerics József: A királyi bírói jelenlét a XIII–XIV. század fordulóján. *Jogtudományi Közlöny. Új évfolyam*, 17 (1962) 656. 50. jz.; Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 60–61.; vö. AOkl. I. 240–241., 295., 694., 697. sz.

⁷⁴ Bertényi I.: i. m. 61–72.; Szócs Tibor: Kirendelt alországbírók. Adatok I. Károly kúriai bíraskodásához. (Kézirat, megjelenés alatt.)

⁷⁵ Az Amadé-tartomány felszámolására ld. Szócs T.: Náadori intézmény i. m. 109., és az ott hivatkozott irodalom.

⁷⁶ A Kőszegiek felszámolására ld. Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok*, 122 (1988) 122., 126.; Kristó Gyula: I. Károly harcai a tartományurak ellen (1310–1323). *Századok*, 137 (2003) 333–334., 339., 342.; Zsoldos Attila: A Henrik-fiak. A Héder nembéli Kőszegiek „családi története”. *Vasi Szemle*, 64 (2010) 660–661.

⁷⁷ Szabolcs megye utolsó ilyen oklevelei: Szabolcs I. 46., 59., 82. sz. Ismerünk egy DPM-oklevelet 1340-ből (Szabolcs I. 271. sz.), ám ez egy nem jellemző kivétel.

⁷⁸ AOkl. XV. 331., 352. sz.

⁷⁹ 1381: Zichy IV. 197.; (14–15. sz.): DL 99382.

⁸⁰ 1431: DL 75081., DL 96025.; 1434: DL 90881.; 1446: Bártfa 436., 455. sz.

⁸¹ DL 75081. és DL 90881.